

...Вже он і зорі сиплються з Ковша. Складне життя у всій його всебічності. А як подумать, — що таке душа? Як той сказав, це горизонт до Вічності [2:98]. Ось ще один доказ того, що онімія відіграє найважливішу роль в реалізації творчої концепції авторки. Народна назва Ківи (астронім) та хрононім Вічність допомагають сформулювати вагомий думку: людська душа є непізнання. Перефразовуючи її, можна ствердити, що її потенціал власних імен у художньому творі є, по суті, необмежений. Усе залежить від майстерності письменника, від його уміння розпорядитися мовним багатством. Ліна Костенко робить це дуже вправно, досягаючи глибокої правдивості і несповторної мистецької індивідуальності.

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. -К., 1993.
2. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. -К., 1982.
3. Суперанская А.В.Общая теория имени собственного. -М., 1973.

Н.Л.Пашенько

Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах

Авторам історичних художніх творів доводиться свідомо звертатися до тієї частини словникового складу, яка виплила з активного вжитку. І це закономірно, бо, як зауважив В.В.Виноградов, "У площині історичної розповіді сам предмет викладу тягне за собою старовинну номенклатуру" [7:9]. Старовинна лексика у художньо-історичних творах полегшує відтворення характеру епохи.

Мета цієї статті — повідомити про функції історизмів та архаїзмів в історичних творах П.Загребельного ("Я, Богдан"), Р.Іванчука ("Орда") та Б.Легкого ("Мотря"), які відбивають історичні події в Україні XVII-XVIII сторіч. В цих творах виокремлені 166 історизмів та 102 архаїзми. Найбільша кількість застарілої лексики вжита Загребельним (98 та 48), а найменша — Іванчуком (32 та 22). Але оскільки твори не однакові за обсягом, ці абсолютні цифри набувають конкретного сенсу у зіставленні із загальною кількістю слів у творі (табл.1) та зіставленні з частотністю їх вживання (табл.2).

Як бачимо, усі три письменники дотримують міри у використанні застарілої лексики. Ми не можемо говорити про велику розбіжність щодо насиченості цих творів історизмами та архаїзмами. Це, мабуть, свідчить про те, що в нашій літературі уже склалася певна традиція чи законо-

Таблиця 1
Історизми та архаїзми у творах П.Загребельного, Р.Іванчука, Б.Лепкого

Назва твору	Загальна кількість слів	Історизми		Архаїзми	
		кількість	%	кількість	%
Я, Богдан	217080	98	0.045	46	0.021
Орда	56805	32	0.056	22	0.039
Мотря	134918	36	0.027	34	0.025

Таблиця 2
Частота вживання історизмів та архаїзмів

Назва твору	Історизми		Архаїзми	
	кількість вживань	%	кількість вживань	%
Я, Богдан	972	0.448	183	0.085
Орда	234	0.412	56	0.098
Мотря	702	0.520	122	0.091

мірність у використанні цієї категорії лексики в історичній прозі. Порівнявши дані з таблиць, можна дійти висновку, що у повісті Б.Лепкого історизмів найменше, але вони вживаються частіше, ніж в романах П.Загребельного та Р.Іванчука. Так, напр., лише історизм *гетьман* (який, до речі, нині повертається до активного вжитку), у повісті "Мотря" вжитий понад 300 разів. Отже, найбільший відсоток вживання історизмів в Б.Лепкого зумовлений їхньої повторюваністю. Цікаву картину отримуємо, коли порівняємо відсоток вживання історизмів з таким вживання архаїзмів. Архаїзмів на сторінках розглядуваних творів набагато менше, і це пояснюється тим, що історизми й архаїзми у художній літературі виконують різні функції.

Відомо, що історизми здебільшого використовуються в нейтральному плані, як потрібні мовні засоби, без яких неможливо дати вірогідний опис суспільства певного часу, відтворити культурно- побутовий колорит епохи, змалювати портрет персонажа. Історизми, на відміну від архаїзмів, не мають у сучасній літературній мові синонімічних заступників. Тому, коли виникає потреба назвати той чи інший предмет старовини, зникле явище, поняття або подію, що відбулася в минулому, завжди звертаються до цієї категорії лексики. Так, змалюючи складні історичні процеси, що відбувалися на Україні у XVII-XVIII ст., письменники не можуть не звернутися до історизмів *сотник, кошовий, генеральний суддя, драгун, фальконет, бунчук, пернач, булава, мушкет* тощо.

Архаїзми відрізняються від історизмів сферою і характером їх використання. Вони в нейтрально-номінативній функції не вживаються, оскільки цю функцію виконують їх нейтральні синоніми. Як слушно зазначив М.М.Шанський, "архаїзми можуть вживатися лише з певною стилістичною метою, без цієї художньо-виражальної і зображальної настанови їх використання не може бути виправданим і є помилкою з точки зору сучасного слововживання" [8:28]. Напр., в "Мотрі" Б.Лепкий вживає архаїзм баталія: *Попадемо, ваше величество, — піддобрювався князь Меншиков. — При першій баталії зловимо його* [6:7]. А трохи згодом зустрічаємо: *І ось він (український гетьман) на сивому коні в'їжджає з поля боїв у золотoverхий Київ* [6:69]. У другому реченні письменник архаїчне баталія замінив на нейтральне бій.

Які ж найголовніші функції виконують архаїзми в досліджуваних творах?

1. Вживаються для відтворення характерного для певних історичних часів мовного колориту: *Мазепа поклав злегка руку на Кочубеєве рам'я* [6:267]; *Козаки снідали, кульбачили коней і спускалися в дальшу путь* [6:69].

2. Виступають засобом урочистості, піднесеності. За словами М.Т.Рильського, "там, де потребується піднесений, урочистий тон, і особливо в творах історичних — архаїзми можуть вірно служити своєю службі" [2:305]. Напр.: *Тоді я вже відчував привабливість свого трибу життя* [3:36]; *Власне, у кожного народу є своя олжа, в яку люди свято вірують* [3:46].

3. Для надання іронії, сарказму: *І так само все потонуло в потоках слівес* [3:17]; *Одружився з донькою коронного підскарбія Даниловича і саме при одрі вмираючого Зигмунта одержав посаду підскарбія надворного* [3:15].

Стилістичні архаїзми, зокрема слова церковнослов'янського походження, на думку Л.А.Булаховського, "Є ходячим, випробованим словесним засобом іронії — від такої, що викликає легку посмішку до саркастичної" [1:79]. Зазначу, що історизми також можуть мати стилістичне навантаження, але воно специфічне: "вони переважно служать для передачі

історичного колориту" [5:207].

В досліджуваних творах архаїзми та історизми уведені до мови персонажів, до авторського мовлення, до невластиве-прямой мови, що сприяє передачі духу епохи. Архаїзми та історизми у невластиве-прямій мові поглиблюють психологічну характеристику героїв, дають оцінку подіям, фактам, історичним особам і автором, і персонажем, роблять автора учасником і спостерігачем тих подій, що відбуваються у творі. Якщо у повісті Б.Лепкого історизми та архаїзми переважають в мовленні персонажів, то в романах П.Загребельного та Р.Іванчука — в мовленні авторському, бо це твори депо іншого, психолого-філософського плану. Їх мова мисл. діалогічна.

Письменники також дбають про текстуальне тлумачення незнайомих для читача слів. Частіше це відчувася в романі П.Загребельного. Наприклад: *Так що не встигали й спитати, хто і звідкіля, аби лиш мав самопал, чи стис, або просто орючок добрий — дейнегу, за що і прозвано тих босоногих і гологрудих дейнегами* [3:259]. Уже з самого речення читачі розуміють, хто такі дейнеги. Іноді значення застарілих слів подається у виводах. Але, на жаль, і у П.Загребельного, і в Р.Іванчука, і в Б.Лепкого є певна кількість слів, значення яких залишаються не зовсім ясними, напр.: *бандол, басалик*. Ці слова дають лише загальне уявлення про різноманітність і численність військового спорядження, що свідчить про рівень воєнного мистецтва наших предків. Але як можна довідатись, що *бандол* — то пас до палаша, а *басалик* — бич з олов'яною кулею на кінці (Є.Тимченко)?

В аналізованих творах зустрічаємо багато слів, що знайомлять з державним управлінням Польщі XVIII ст., з її урядовими і військовими посадами: *король, сейм, сенат, каштелян, підкоморій, жовнір*. Широко представлена також лексика, що характеризує державне управління Туреччини та Кримського ханства: *султан, хан, візир, диван*. Тематикою творів зумовлене також широке використання групи слів, що відбиває особливості козацької організації, її структуру і управління: *козак, реєстровий козак, генеральний писар, осавул* тощо.

Отже, мова історичної прози — це складне, багатогранне явище. Вона складається з двох шарів: мови сучасної і мови відтвореної епохи. У творах П.Загребельного, Р.Іванчука, Б.Лепкого обидва ці шари вміло взаємодіють, доповнюючи одне одного, підкреслюючи естетичні можливості історичної прози. Письменники дотримуються міри у використанні застарілої лексики, яка є дуже цінним зображальним і виражальним засобом. Використання цієї лексики дозволяє письменникам художньо і переконливо, відповідно з історичною правдою зображувати життя і побут минулих віків.

1. Булаховський Л.А. Курс русского литературного языка -К.,1952.-Т.І.
2. Давидова О.Г. Архаїзми та їх стилістичне використання в поезіях Рильського//М.Рильський.-Одеса,1960.
3. Загребельний П.А. Я, Богдан.-К.,1994.
4. Іванчук Р. Орда.-К.,1994.
5. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства.-К.:Одеса,1991
6. Лепкий Б.С. Мазепа: Трилогія.-Львів,1991 -Т.І Мотря
7. Скрипник Л.Г. Особливості мови і стилю української радянської художньо-історичної прози.-К.,1958.
8. Шанский Н.М. Устаревшие слова современного русского литературного языка // Русский язык в школе.-1954.-№3.

О.В.Данильченко, О.В.Книш

Антропоцентричний підхід до мови у спадщині класиків (на матеріалі творчості О.О.Потебні)

Три сфери людської культури — наука, мистецтво і життя — знаходять єдність тільки в особистості, яка злучає їх до своєї єдності.

М.М.Бахтін

Особистість О.О.Потебні є винятковою і своєрідною завдяки неординарності, глибині й творчості. Його наукові пошуки були настільки різносторонніми, що багато з проблем, які цікавили вченого, є актуальними й сьогодні. Ми маємо на увазі зокрема ідеї так званого антропоцентричного підходу, про який багато говорять у сучасній лінгвістиці. "Багато із понять в лінгвістиці, а можливо, й у психології, постануть в іншому світі, якщо відтворити їх у рамках мовлення, яке є мова, що привласнюється людиною, яка говорить, а також, якщо визначити їх у ситуації двосторонньої суб'єктивності, яка тільки й робить можливою мовленнєву комунікацію" [2:300].

О.О.Потебня зазначав, що будь-яка наука базується на спостереженнях і думках, властивих повсякденному життю [8:72]. Антропоцентричний підхід, який знову привернув увагу дослідників, орієнтує саме на таке вивчення найвитонченіших механізмів функціонування мови. Він відштовхується від людини як автора подій. Він демонструє розімкненість лінгвістики, пов'язуючи мову з дійсністю і свідомістю, суспільством, його менталітетом, історією та культурою. Наука робить новий, більш широк